

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Role mladšího sourozence v rodině, očekávání a
vztahy**

Miluše Machová

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Role mladšího sourozence v rodině, očekávání a
vztahy**

Miluše Machová

Vedoucí práce:

Mgr. Alena Pařízková, Ph.D

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Aleně Pařízkové, Ph.D. za její odbornou pomoc, kterou mi poskytovala v průběhu vzniku této práce.

Zároveň děkuji všem konverzačním partnerům za ochotu spolupracovat, jelikož bez jejich pomoci by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

1	ÚVOD	6
2	ZÁKLADNÍ POJMY	7
	2.1 Rodina	7
	2.2 Sourozenectví a jeho konstelace.....	8
	2.2.1 Druhy sourozeneckých konstelací	9
3	SOCIOLOGICKÉ TEORIE	12
	3.1 Ralph Linton – status a role	12
	3.1.1 Vliv rodinných kapitálů na status jedince	13
	3.2 George Herber Mead – sociální role v procesu socializace...	16
	3.2.1 Gender a genderová role.....	17
	3.2.2 Teorie sociálního učení.....	18
	3.3 E.Goffman – dramaturgické pojetí sociální role.....	20
4	DOSAVADNÍ VÝZKUMY	22
	4.1 Zaměření na sourozenecké konstelace	22
	4.2 Zaměření na vztahy v rodině	24
	4.3 Zaměření na vliv sourozenců	25
	4.4 České výzkumy.....	26
5	METODOLOGICKÁ ČÁST	27
	5.1 Výzkumný vzorek	28
	5.2 Metoda sběru dat	28

5.3 Metoda analýzy dat	31
5.4 Etické aspekty výzkumu	31
6 ANALYTICKÁ ČÁST	32
6.1 Očekávání od role mladšího sourozence	33
6.2 Pozitivní a negativní důsledky role.....	36
6.3 Gender a sourozenecká role	40
7 ZÁVĚR	42
8 SEZNAM LITERATURY	43
9 RESUMÉ	47
10 PŘÍLOHA	48

1 ÚVOD

Během svého studia na katedře sociologie jsem měla možnost, seznámit se s mnoha oblastmi, kterým se tato věda věnuje. Mohla jsem nahlédnout do zajímavé problematiky rodiny, genderu, náboženství, migrace, životního prostředí a mnoha dalších.

Nakonec jsem se rozhodla probádat oblast ze sociologie rodiny věnující se sourozencům. Musím přiznat, že mě k tomu vedla vlastní zvědavost po poznání. Od malička jsem vyrůstala se svým starším bratrem a bylo velmi zvláštní pozorovat, jak jsme odlišní a jak každý z nás plní v rodině jinou úlohu. Bratr byl vždy uznávaným intelektuálem s potenciálem někam to dotáhnout. Já byla vždy spíše bavičem, kterému byl ponechán větší prostor pro vlastní cestu, nicméně mi bratr byl připomínán jako vzor úspěchů, kterých bych mohla a měla dosáhnout.

Na základě toho, bylo mým prvotním záměrem zjistit, proč jsou sourozenci v jejich blízkém okolí porovnávání, zda to má nějakou souvislost s nálepkami, které dostávají a jak tyto nálepky mohou působit na vývoj osobní identity. Abych byla schopna lépe se do tématu vcítit, rozhodla jsem se na něj nahlížet z perspektivy mladších sourozenců. V průběhu výzkumu se ukázalo, že existují mnohem významnější témata, opakující se ve výpovědích komunikačních partnerů. Rozhodla jsem se, věnovat jim pozornost a svůj původní záměr přetransformovat. Výsledná práce se tedy zabývá tím, jaká je role mladšího sourozence v rodině a jak tato role může ovlivnit vývoj a sebeidentifikaci jedinců.

Prvním krokem, který jsem učinila, bylo seznámení s některými základními pojmy a to i s těmi, které nejsou typické pro sociologické prostředí. V prvních dvou kapitolách se tedy budu zabývat spíše psychologíí.

Nejprve ve své práci představím definice pojmů rodina a sourozenectví, které spadají jak do sociologie, tak do psychologie. Dále vysvětlím psychologický pojem sourozenecká konstelace, kterému se budu detailněji věnovat. Ve třetí kapitole se již obrátím čistě k sociologii, kde představím jednotlivé autory a jejich teorie, ze kterých jsem při výzkumu vycházela. Ve čtvrté kapitole představím některé z dosavadních provedených výzkumů týkajících se sourozenectví a to jak ze sociologického tak z psychologického prostředí. Pátá kapitola se věnuje samotnému výzkumu – cíli, metodám, vzorku, analýze a etice. Následně v šesté až osmé kapitole představuji svá zjištění.

2 ZÁKLADNÍ POJMY

2.1 Rodina

Rodinu můžeme chápat jako instituci či sociální skupinu. Hlavní funkcí rodiny je především reprodukce kvůli zachování lidského druhu. Kromě toho má rodina několik dalších funkcí, jako je výchova potomstva nebo předávání kulturních vzorců (Maříková, Petrušek, Vodáková, 1996: 940).

Některé obecné definice rodiny o ni hovoří jako o *„skupině osob navzájem spojené buď smlouvou, manželstvím, nebo pokrevním příbuzenstvím, nebo výjimečně adopcí a žijících pod jednou střechou“* (Bourdieu, 1998: 94). Bourdieu poukazuje na to, že v současné době tato definice nemusí platit. Často se můžeme setkat s páry, které společně žijí pod jednou střechou bez uzavření manželství nebo s manželskými páry, které žijí odděleně. Sám Bourdieu tedy o rodině říká, že *„hraje zásadní roli v udržování sociálního řádu, v pokračování nejen biologickém, ale i sociálním, v uchování struktur sociálního prostoru a sociálních vztahů. Je to jedno z míst par excellence, kde se shromažďují všechny druhy kapitálů a kde se předávají dalším generacím“* (Bourdieu, 1998: 99).

V mé práci se budu zabývat rodinou jako sociálním prostředím, ve kterém se jedinec socializuje a tím se učí svým sociálním rolím, do kterých můžeme zahrnout i role rodinné.

Za základní formu rodiny je považována nukleární rodina. Tato rodina se skládá z rodičů a jejich vlastních či adoptovaných dětí. V nukleární rodině můžeme identifikovat tyto rodinné role: manžel (otec), manželka (matka), syn, dcera, bratr, sestra. Mezi členy nukleární rodiny jsou vztahy většinou uzavřené, intimní a jsou charakteristické svojí výraznou solidaritou (Maříková, Petrusek, Vodáková, 1996: 941).

2.2 Sourozenectví a jeho konstelace

Sourozenectví můžeme chápat jako vztah dvou rolí, které jedinci v rodině naplňují. Můžeme ho uchopit jako vztah rolí na základě genderu – role bratra a role sestry, nebo jako vztah rolí na základě věku – role staršího sourozence a role mladšího sourozence.

Mít sourozence může jedinci přinášet různé výhody i nevýhody. Za nejdůležitější z nich můžeme považovat výhodu učení se sociálnímu chování skrze interakce se sourozencem. Jedinec se musí naučit, že není v rodině jediný a musí se sourozencem sdílet nejen svůj intimní prostor, ale také se naučí jak se podělit o své věci. Při vzájemných bojích a hrách se jedinec učí své obraně. Vytváří si své strategie, díky nimž je schopný hájit sám sebe. Kromě toho se jedinec naučí také zodpovědnosti a závazku vůči druhé osobě. Zkušenosti nabyté se sourozencem ať už pozitivní či negativní se mohou odrážet i v budoucím životě jedince. Může je uplatnit při volbě partnera, výchově vlastních dětí, ale třeba i v zaměstnání (Prekopová, 2009: 19-20).

Alfred Adler jako první přišel se zjištěním, že jsme také ovlivněni tzv. sourozeneckou konstelací neboli pořadím, v jakém se narodíme.

Adler říká, že sourozenecké konstelace ovlivňuje hlavně rivalita mezi sourozenci. První z dětí si obvykle zakládá na své prvorozené pozici, kterou si brání. Pokud přijde na svět druhé dítě, mluví Adler o takzvaném „sesazení z trůnu“, kdy druhorozené dítě přebere prvorozenému pozornost rodičů a jeho pozici. Duhorozené dítě se zase rodí do situace, kdy neustále soupeří se starším bratrem či sestrou a snaží se mu co nejvíce vyrovnat (Adler, 1999: 13-14).

Pro další vysvětlení tohoto pojmu jsem vybrala ještě citaci Kevina Lemana, který podle mě dobře vystihuje všezahrnující definici. Leman říká, že sourozenecká konstelace je: „*pořadí narození, které ovlivňuje naši osobnost, výběr partnera, výchovu dětí, zaměstnání a dokonce i vztah k Bohu*“ (Leman, 2012: 13).

2.2.1 Druhy sourozeneckých konstelací

Celkem můžeme u sourozenců definovat tři odlišné druhy konstelací. Jsou to prvorození (do kterých spadají i jedináčci), dále druhorození či prostřední z dětí a tzv. benjamínci – nejmladší z dětí či druzí ze dvou sourozenců. V některých studiích jsou jedináčci uváděni jako samostatná skupina, ale pro mou práci nejsou jedináčci skupinou klíčovou, tudíž jsem jim nevěnovala samostatnou pozornost a propojila je s prvorozenými, se kterými se shodují v hlavních povahových rysech.

Do skupiny prvorozených a jedináčků řadíme jedince, kteří se v rodině narodili jako první. Sulloway říká, že si prvorození s příchodem mladšího sourozence začínají hájit své prvenství a o svou pozici bojují. Umí se lépe rozhodovat, nechybí jim dominance a ambice. Někdy využívají pro svůj prospěch svou větší fyzickou sílu. Také se snadněji dokáží identifikovat s rodiči, jejichž roli přebírají v jejich nepřítomnosti (Sulloway, 1997 cit. podle Prekopová, 2009, 20-21). Sulloway (1996) ve svém výzkumu došel k závěrům, že prvorození jsou ve srovnání

s druhorozenými cílevědomější, agresivnější, konvenčnější, dominantnější a emočně výbušnější.

Dalšími typickými vlastnostmi prvorozených, které uvádí Leman, jsou: perfekcionismus, spolehlivost, svědomitost, systematicčnost, kritičnost, vážnost a studijní typ. Díky jejich prvenství jsou na ně kladeny přísnější nároky rodičů a jsou povzbuzováni ke zlepšení svých výkonů a k posunu výše. Také ale můžeme říci, že oproti ostatním mají prvorození nejvíce pozornosti a zájmu, právě proto, že každý úspěch či neúspěch prvorozeného je pro rodiče novou, neznámou událostí (Leman, 2012: 14,49,53).

Skupinu druhorození a prostřední tvoří děti, které mají alespoň jednoho staršího sourozence. *„Všechny výzkumné studie o pořadí narození docházejí k obecnému závěru, že druhorození jsou pravděpodobně do jisté míry protiklady prvorozených“* (Leman, 2012: 88). Často je velmi obtížné předvídat, jakým směrem se tyto jedinci vydají a jaká bude jejich výsledná osobnost. Velkou roli v tomto procesu hraje fungování rodiny jako celku, protože rodina vytváří prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá. Duhorození musí čelit neustálému porovnávání s jejich starším sourozencem a při úspěších bývají oceněni méně než jejich starší bratři a sestry. Chybějící pozornost rodičů si kompenzují různými způsoby. Prvním způsobem je, že si hledají tzv. ‚náhradní rodinu‘, kterou vytváří jeho kamarádi a vrstevníci. V takové rodině může snáze dosáhnout na odměnu a ocenění od ostatních členů skupiny. Dalším způsobem je přijetí jiného hodnotového systému než rodinného. Znamená to, že pro jedince se stane důležité být dobrým například ve sportovním týmu či ve sboru. Je to pro něj určitá kompenzace toho, že nemůže být v rodině stejně oceněn, jako jeho starší sourozenec (Leman, 2011: 89-91).

Frank Sulloway (1996) říká, že druhorození poutají pozornost především svou odvahou riskovat. Chtějí jednat na vlastní pěst a většinou

si vybírají svou kariéru tak, aby se lišila od jejich starších sourozenců. Hledají si cestu, jak se díky svým schopnostem prosadit a budují tím vlastní identitu. Podle Sullowaye se občas u prostředních z dětí objeví revolucionářské sklony, kdy se snaží změnit či zpochybnit základní uznávané zvyklosti. Oproti benjamínkům mají ale tyto děti stanovené určité hranice (Sulloway, 1997 cit. podle Prekopová, 2009, 20-21).

Poslední skupinou sourozeneckých konstelací jsou benjamínci. Jsou nejmladšími členy rodiny a jsou charakterističtí svou povahou baviče. Rádi se předvádějí a tím, že se snaží rozveselit ostatní poutají na sebe pozornost. Někteří lidé by o nich řekli, že jsou tak trochu ztřeštění. Jejich život se snaží žít bezstarostně a co nejvíce obklopeni lidmi. K jejich špatným vlastnostem můžeme přiřadit netrpělivost, rozmazlenost nebo vzpurnost. Rodiče většinou nechávají benjamínkům více volnosti a očekávají, že potřebné věci se budou učit od svých starších sourozenců. Není však zárukou, že se benjamínci potřebné věci pro život opravdu od svých sourozenců naučí. Stejně jako druhorození i benjamínci trpí pocitem méněcennosti a touží po chvále a povzbuzení. O pozornost rodičů bojují především svým předváděním a snahou o vtípky. Někdy mohou být vnitřně rozpolcení a to především proto, jak je s nimi v rodině zacházeno - jedou jsou bráni jako ‚mazlíčci‘ a jindy si rodina utahuje z jejich hlouposti. U benjamínků se potom vytváří touha po pomstě či zadostiučinění a chtějí rodině ukázat, co v nich doopravdy je. S těmito pocity se z nich často stávají rebelové, kteří nedomyšlejí důsledky svých činů. Benjamínci strategicky využívají svého postavení. Někteří sou vchytralí, umí intrikovat a úspěšně svádí vinu na druhé (Leman, 2012: 14, 100-112).

Ve výše uvedené části jsem představila pojmy, které pomáhají lepšímu pochopení toho, čím se ve své práci budu zabývat. Pojem rodina a sourozenectví přibližuje prostředí a vztahy, ve kterém role mladšího sourozence vzniká a které ho přímo ovlivňují. Sourozenecké konstelace dále pomáhají přiblížit to, jak pořadí, ve kterém se jedinec narodí, může ovlivnit jeho povahové rysy a také vývoj jeho vlastní identity. S konkrétními typy sourozeneckých konstelací se totiž pojí konkrétní očekávání od okolí. Pro moji práci bude nejdůležitější sourozenecká konstelace druhorozených a prostředních z dětí a také konstelace benjamínků, kteří se ve svém životě setkávají s rolí mladšího sourozence.

3 SOCIOLOGICKÉ TEORIE

V této kapitole nastíním, ze kterých sociologických teorií jsem při svém výzkumu vycházela. Zároveň jsou tyto teorie klíčové pro vysvětlení pojmu sociální role, bez kterého bych se ve své práci neobešla. Jako ukotvující teorii jsem zvolila teorii rolí, která je založena na symbolickém interakcionalismu. Její zakladatelé jsou Ralph Linton a George Herbert Mead a dále ji pak rozpracovává ve své dramaturgické sociologii Erving Goffman.

3.1 Ralph Linton – status a role

Ralph Linton poukazuje především na důležitost správného rozlišování mezi statusem a sociální rolí jedince. Statusem je podle něj místo v určitém systému, které určitý jedinec zaujímá v určitém okamžiku s ohledem na daný systém. Status byl dlouhou dobu používán ve spojení s prestiží jedince v daném společenském systému. V současné době se použití rozšířilo a označuje celkově jedincovu pozici v dané skupině či společnosti. Sociální role je dle Lintona naučená na základě jedincova statusu. Zahrnuje souhrn kulturních vzorců, do nichž spadají postoje,

hodnoty a chování typické pro dané společenství. Od jedince je legitimně očekáváno, že bude svou roli vykonávat na základě společensky přijatelného chování a bude dodržovat pravidla, která se k dané roli pojí. Přesto, že se každý status vždy pojí s určitou rolí, pro jedince je rozdíl mezi těmito pojmy zásadní. Statusy jedinců jsou přiřazeny na základě jejich věku a pohlaví, na základě jejich narození, či na základě společenského stavu v určité sociální skupině. Oproti tomu role jsou učené na základě statusů, kterými jedinci aktuálně disponují či je v nejbližší době očekávají. Role je dle Lintona dynamickou součástí statusu (Linton, 1945: 76-82).

Můžeme tedy říci, že každý jedinec se rodí do určité sociální skupiny v tomto případě hovoříme o rodině. Na základě pořadí svého narození a genderu je jedinci přiřazen určitý status v rámci jeho rodiny, který se potom dále pojí s rodinnými rolemi, které si jedinec osvojuje a které vykonává. Pro ještě lepší pochopení uvedu příklad. Řekněme, že existuje rodina, která se skládá z matky a otce, jejich prvorozeného syna a jejich druhorozené dcery. Druhorozená dcera tedy bude mít status nejmladšího člena rodiny na základě svého věku a tudíž i nejnižší hierarchické postavení. Tento status se bude dále pojít s rolí mladšího sourozence. Dále jí bude přiřazen status dívky (ženy) na základě jejího genderu, který se bude v rodině pojít s rolí dcery a sestry a také s rolí ženy v domácnosti.

3.1.1 Vliv rodinných kapitálů na status jedince

Na základě předchozího zjištění, že statusy jsou výchozím bodem pro konkrétní sociální role, se nyní zaměřím na to, jak se jedinci status dostává. Nejvýznamnějším prostředím pro získání statusu je vlastní rodina, která ho vytváří pomocí předávaných kapitálů (kulturního, ekonomického a sociálního). Tyto kapitály jsem souhrnně označila jako rodinné.

Příslušnost jedince k rodině ve které se narodil pro něj znamená určitá omezení či výhody. Rodina ovlivňuje zařazení jedince do určité sociální třídy a tím zároveň také jeho budoucí životní šance (Možný, 2002: 89). Jak už jsem výše uvedla, do rodinných kapitálů jsem zařadila kapitál kulturní, ekonomický a sociální.

Kulturní kapitál se rozděluje podle jeho forem na objektivní, inkorporovaný a institucionalizovaný. Objektivní kulturní kapitál tvoří předměty materiální povahy, které jedinec vlastní. Jsou to zejména knihy, umělecká díla, nástroje či technické přístroje. Inkorporovaný kulturní kapitál tvoří vlastnosti a dovednosti jedince. Je vázaný na konkrétní osobu, na jeho tělo a mysl. Poslední forma institucionalizovaná zahrnuje písemné doklady či potvrzení o tom, jakého vzdělání či dovedností jsme dosáhli. Příkladem jsou diplomy či získané tituly před nebo za jménem (Bourdieu, 1986).

Dle Možného kulturní kapitál vytvářejí rodiče dítěte. Jeho velikost je závislá především na tom, jaké mají vzdělání a samozřejmě na tom, jak jsou schopni své znalosti a zkušenosti předávat svým dětem. Také je zde důležitá schopnost rodičů motivovat a podporovat jejich potomka. Kulturní kapitál se odráží především ve výkonu dětí ve škole, v jejich úspěchu při zkouškách a je jedním z rozhodujících faktorů pro další postup na střední a vysoké školy a tím i pro výběr budoucího povolání (Možný, 2002 :89).

Dalším druhem rodinného kapitálu je kapitál ekonomický. Tvoří ho zejména finanční možnosti rodičů, které ovlivňují nejen životní šance jedince, ale také vývoj jeho identity. Bohatší rodiče si mohou dovolit rozmanité druhy hraček, lepší vybavení domácností, moderní technologie. Také mohou zaplatit soukromé školy, kurzy či různé druhy zájmových aktivit. Mohou s dětmi cestovat, vzít je na více kulturních akcí nebo jim jen poskytnout lepší péči třeba tím, že jim mohou zajistit kvalitnější stravu a tím podporují jejich zdraví (Možný, 2002: 89)

Ekonomický kapitál rodiny se také mění na základě počtu dětí v rodině. Čím více dětí se v rodině nachází, tím se snižují možnosti rodičů poskytovat

finanční a materiální prostředky na jejich péči. To vysvětluje to, proč prvorození chodí často na lepší školy a mají více možností než jejich mladší sourozenci.

Poslední kapitál který zde zmíním, je kapitál sociální. Bourdieu o něm hovoří jako o „*množině aktuálních nebo potencionálních zdrojů, které vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními*“ (Bourdieu,1986). Jinak řečeno, sociální kapitál tvoří utvořené sociální sítě neboli vztahy a kontakty, které rodiny udržují (Možný, 2002: 90).

Množství sociálního kapitálu závisí na velikosti sítě, kterou je jedinec schopen udržovat. Pro její udržení je třeba neustálá interakce mezi členy. Velikost sociální sítě je vázaná i na ostatní kapitály jedince - ekonomický a kulturní (Bourdieu, 1986).

Čím více má rodina známých, tím větší jsou možnosti jedinců, kteří v dané rodině žijí. Sociální kapitál může jedinci pomoci například při hledání práce nebo při hledání svého budoucího partnera. Další méně viditelnou funkcí sociálního kapitálu je ochrana osobního majetku rodiny (Možný, 2002: 90).

V rámci sourozeneckých rolí dochází také k přenášení sociálního kapitálu a to tím, že se jedinci vzájemně učí, jak jednat v určitých interakcích a jak sdílet svůj intimní prostor s ostatními (Prekopová, 2009: 19-20). Kromě toho jedinci se sourozenci mají výhodu v množství sociálního kapitálu, protože ve většině případů své utvořené sítě vzájemně sdílí.

Každý jedinec má tedy určitý společenský status, který je závislý na množství jeho kapitálů. Kapitály jsou předávány jedincům v rámci rodiny a to narozením nebo učením se od ostatních členů. Nejvíce jsou kapitály předávány v brzkém věku jedinců v rámci procesu socializace. Na základě získaného společenského statusu se potom dále odvíjí to, jaké sociální role bude jedinec ve svém životě vykonávat.

3.2 George Herbert Mead – sociální role v procesu socializace

Procesem socializace jedinců se zabýval George Herbert Mead. Jeho teorie socializace vysvětluje, jak se vyvíjí osobnost a charakter jedince ve společnosti. Mead rozlišuje v procesu socializace dva základní vývojové stupně. První stupeň je tzv. play, kdy se jedinec snaží napodobovat něco nebo někoho ze svého nejbližšího okolí. Můžeme sem zařadit dětské hry na doktora, učitele, na tatínka a maminku nebo třeba na některá zvířátka. V rámci těchto her si děti zkouší, jak mohou jednoduše měnit své role podle situací, prostředí a dostupných nástrojů. Ve věku 7-8 let je už dítě schopné dokonale přejímat roli v interakci a vidí samo sebe jako osobnost, která je specifická vůči ostatním. Druhým stupněm socializace je tzv. game. Na tomto stupni vnímá jedinec nejen sám sebe, ale také si začíná uvědomovat, že ke každé pozici ve společnosti se váží určitá pravidla a očekávání. Učí se je postupně ovládat a naplňovat a tím může vstupovat do her ostatních herců (Mead, 1932: 70-75).

O sociální roli uvažuje Mead právě skrze teorii socializace. Mead říká, že sociální role jsou ty, které si jedinec osvojuje na základě interakce s jeho okolím tím, že je napodobuje a přejímá. Pro vytvoření si vlastních rolí je pro jedince klíčové zejména to, jak ho vnímají jiní lidé a zejména ty osoby, které považuje ve svém životě za významné. Většinou jsou za tyto osoby považováni rodiče, učitelé, vrstevníci, manžel/ka, nadřízení a podobně. V dětství se jedinec snaží napodobit role konkrétních pro něj významných jedinců, později toto napodobování opouští a dojde k jeho uvědomění, že role nejsou vázány na konkrétní osoby (Mead, 1932: 70-75).

V rámci procesu socializace je nutné také přihlídnout k tomu, že si jedinci osvojují nejen sociální role pro různé situace a interakce, ale také svoje role genderové.

3.2.1 Gender a genderová role

Nejprve obecně vymezím a definuji pojem gender. Následně se podíváme, jak gender vstupuje do sociálních rolí a jak dochází k tomu, že vznikají genderové stereotypy, které působí nejen na sociální role a očekávání obecně, ale i na role rodinné.

Pojem gender se často jeví jako problematický a bývá nesprávně zaměňován za pojem pohlaví. Rozdíl mezi těmito pojmy je, že pohlaví je biologickou daností (pohlavními orgány), oproti tomu gender je společenskou kategorií, která vše rozděluje na maskulinní nebo femininní (Curan, Renzetti, 2005: 20).

Jinak můžeme říci, že gender jsou kulturní rozdíly. Je to rozdělení na to, co je pro dané společenství obecně považováno za mužské a co za ženské. Jedná se o druh sociálního chování, které je nám vštěpováno již od dětství a slouží nám především pro přiřazení se do určité skupiny muž nebo žena (Oakleyová, 2000: 15-21). West a Zimmerman o genderu říkají, že je vytvářen skrze interakce. Je to utvářená schopnost reagovat v různých situacích, na základě obecných předpokladů o postojích a činnostech jednotlivých pohlavních kategorií. Osoby v rámci interakcí prezentují svůj gender skrze různorodé činnosti. Zároveň je pro ně gender měřítkem, podle kterého hodnotí a očekávají činnosti druhých (West, Zimmerman, 2008: 100 - 102).

Schopnost rozlišovat činnosti na mužské a ženské a přiřazovat jim rozdílný status se jedinci učí už v brzkém věku v rámci genderové socializace (Paetcher, 2007 cit. podle Slepíčková, Bartošová, 2013, s.65).

Můžeme o tom hovořit také jako o učení se genderovým rolím, přičemž role chápeme jako situované identity. Genderová role se však od ostatních sociálních rolí liší. Není vyhrazena konkrétním místem a kontextem. Roli muže či ženy tedy vykonáváme neustále při jakékoliv interakci (West, Zimmerman, 2008: 102). *„To znamená, že naše identifikační předvádění poskytuje pohotový*

zdroj dělání genderu v nekonečné řadě odlišných podmínek“ (West, Zimmerman, 2008: 110).

Přiřazení jedinců do skupin mužů a žen je tedy velmi důležité pro interakce ve společnosti. Díky tomuto přiřazení dáváme jakýsi návod svému okolí, jak s námi mají jednat a zároveň přijímáme určité normy, pravidla a očekávání, která jsou společností daná pro konkrétní pohlaví. Aby byli jedinci schopni sami se zařadit do skupiny muž nebo žena a přijali tím svoji genderovou i sourozeneckou roli, jsou svým okolím v podstatě od narození směřováni ke správné skupině skrze interakce. Toto chování nejlépe vystihuje teorie sociálního učení.

3.2.2 Teorie sociálního učení

Teorie sociálního učení uvádí, že se děti učí své genderové roli a s tím spojenému chování díky odměňování, trestům a napodobování. Důležitý vliv na jedince mají především rodiče, učitelé, vrstevníci a média, kteří svým chováním podporují vznik a udržování genderových stereotypů (Lippa, 2009: 264-266).

Za stereotyp můžeme považovat „*zjednodušený souhrnný popis určité skupiny*“ (Curan, Renzetti, 2005: 20). Genderové stereotypy jsou tedy „*zjednodušené popisy toho, jak by měl vypadat maskulinní muž či femininní žena*“ (Curan, Renzetti, 2005: 21).

Rodiče při výchově dětí vědomě podporují genderové stereotypy odlišnými typy emocí a také rozdílnými úkoly pro chlapce a dívky. Také školní prostředí hraje v udržování genderových stereotypů důležitou roli. Učitelé často zacházejí s chlapci jinak než s dívkami a vrstevníci jsou v raném období rozdělení a komunikují většinou jen se stejným pohlavím. Výrazně genderové stereotypy podporují také média, která jsou především obrazovým ztvárněním toho, jak mají muži a ženy vypadat a jaké činnosti mají vykonávat (Lippa, 2009: 264-266).

Pro pochopení genderu musí děti projít několika vývojovými fázemi. Kolem druhého roku je dítě schopno rozlišit chlapce a dívku. Kolem třetího roku začíná dítě chápat, že se pohlaví nedá změnit. Kolem šestého a sedmého roku

dospívají děti k genderové stabilitě. To znamená, že dítě pochopí, že pohlaví je neměnné a nelze měnit změnou vzhledu nebo oblečení. Genderové stereotypy tedy výrazně působí na lidské chování a to především tím, že se lidé snaží napodobovat a tím je zároveň udržují. Tradiční genderové role umožňují sledovat běžně pozorovatelné znaky chování jako například to, že ženy častěji pracují v domácnosti a muži jsou častěji živiteli rodiny. Nebo také, že ženy pracují v méně náročných zaměstnáních než muži a dále, že ženy mají většinou nižší sociální status než muži. Díky těmto odlišnostem mylně přisuzujeme pohlavní rozdíly vrozeným znakům, ale velký vliv hrají také sociální faktory a faktory prostředí (Lippa, 2009: 264-266).

Na to, jak genderové stereotypy a genderové role vnímají děti, se ve svém výzkumu zaměřily Slepíčková a Bartošová (2013). Konkrétně je zajímalo, jak děti školního věku konstruují genderové role jednotlivých členů rodiny. Výzkum proběhl v České republice v roce 2011-2012 a zúčastnilo se ho 84 dětí navštěvujících základní školu a pocházejících z různých sociálních vrstev. Děti byly dotazovány v rámci skupinové diskuze a jako doplňující metoda bylo zvoleno doplňování jednotlivých sousloví, díky kterému výzkumnice zjišťovaly, jak podle dětí vypadá ideální matka a ideální otec. Z výpovědí vyplynulo, že děti školního věku jsou schopny se identifikovat jako muž nebo žena a zároveň, že tyto kategorie chápou jako opozitní a pevně ohraničené. Odlišnosti mužů a žen jim přišly jako přirozené, ale často je prezentovali skrze zvyky, činnosti a očekávání, které pozorovaly ve svém okolí. Dívky se identifikovaly jako ženy pomocí ženských prací a rolí. Chlapci se identifikovali jako muži díky distanci od ženských činností (zesměšňovali je a řadili k podřadným) a dále ztotožněním s mužskými aktivitami. Doplňováním sousloví jak by měl vypadat ideální otec a ideální matka bylo zjištěno, jak gender jedinců prostupuje jejich rolemi v rodině. Ideální matka byla nejčastěji spojována s péčí a s tradiční rolí ženy v domácnosti. Často děti používaly slova jako: pracovitá, uklízí, vaří, stará se nebo udržuje pořádek. Také děti zmiňovaly, že ideální matka by měla být hezká. U ideálních otců nebyl jejich fyzický vzhled důležitý. Ideální otec byl spojován především s aktivitami, prováděnými mimo domácnost například: hraje fotbal, učí mě tenis a podobně.

Kromě toho ideální otec podle dětí „*materiálně a finančně zajišťuje rodinu, je spravedlivý, přísný a pracovitý*“ (Slepičková, Bartošová, 2013: 73). Zajímavé ve výzkumu bylo, že si děti uvědomovaly, že členové rodiny jsou často nespokojeni s jejich rolí, ale i přesto tradiční genderové rozdělení rolí v rodině upřednostňovaly (Slepičková, Bartošová, 2013: 65-75).

3.3 E.Goffman – dramaturgické pojetí sociální role

Pro úplnou představu o sociálních rolích představím ještě dramaturgickou perspektivu Ervinga Goffmana. Dle mého názoru dobře vystihuje samotný proces hraní a odhaluje všechny činnosti, které se s výkonem role pojí. Navíc je mi jeho perspektiva blízká díky použitým metaforám, které umožňují sociální role snadněji pochopit.

Erving Goffman se ve svém díle *Všichni hrajeme divadlo* zaměřuje na život uvnitř organizovaného společenství. Nahlíží na něj z hlediska divadelního představení, tedy skrze dramaturgické principy. Využívá pojmy jako: představení, role, fasáda, tým, jeviště nebo zákulisí. Člověka (herce), sleduje v běžných situacích a interakcích a zaměřuje se především na to, jak jedinec vytváří své představení - jakým způsobem se snaží udělat dojem na obecenstvo, jak se prezentuje a co vše pro své představení využívá (Goffman, 1999: 7). Představení definuje Goffman jako: „*veškerou aktivitu jednoho účastníka při konkrétní příležitosti, jejímž účelem je udělat dojem na kteréhokoli z ostatních účastníků*“ (Goffman, 1999: 21).

Součástí každého představení je určitá role, kterou se jedinec snaží zahrát. Tvoří ji vzorec jednání a může být použita při různých příležitostech před stejným obecenstvem. Aby obecenstvo porozumělo situaci, ve které se nachází, využívá herec při hraní své výrazové vybavení neboli fasádu. Tu můžeme podle Goffmana rozdělit ještě dále

na scénu (objekty rozmístěné v prostoru a předměty jež vytvářejí kulisy a rekvizity) a osobní fasádu (části výrazového vybavení jež jsou úzce spojeny s účinkujícím - pohlaví, vzhled, způsob mluvy, gestikulace) (Goffman, 1999: 30). Někdy je pro výkon role zapotřebí spolupráce více jednotlivců, kteří jsou označováni jako tým. Postavení jednotlivců je různé avšak všichni se snaží dosáhnout stejného dojmu (Goffman, 1999: 81-93).

Aby divadelní představení bylo kompletní a obecnstvo si odnášelo ten správný dojem, musí se odehrávat v určitém prostoru. Goffman pro prostor využívá pojem region a rozděluje ho na přední (jeviště) a zadní (zákulisí). V předním regionu se odehrává veškerá činnost, která souvisí s výkonem role a která je určena pro oči obecnstva. Zadní region je pravým opakem. Obecnstvu by měl zůstat uzavřený a slouží herci pro jeho odpočinek či přípravu na další hru. Pokud je role výsledkem spolupráce týmu, sdílí tento tým i své zákulisí. Co se v zákulisí odehrává, musí zůstat tajemstvím, aby nebyla hra odhalena a nebyl narušen výsledný dojem na obecnstvo. V zákulisí se mohou vyskytovat symboly intimnosti či nevhodné až urážlivé chování, které nejsou v předním regionu přípustné (Goffman, 1999: 108-126).

Na základě zmíněných sociologických teorií můžeme tedy souhrnně říci, že být sourozencem znamená vykonávat určitou sociální roli. Tato role se vztahuje k rodině jako k sociální skupině, kde ji jedinci identifikují a kde se k ní pojí určitá pravidla a očekávání. Na základě věku a genderu je v rodině sourozencům přidělen určitý status. Kromě toho je status závislý také na množství rodinných kapitolů, kterými jedinec disponuje a které získává v rámci procesu socializace. Získaný status je tedy klíčový pro to, jakou sourozeneckou roli bude jedinec v rámci rodiny vykonávat (bratr, sestra, prvorozený, benjamínek a podobně).

4 DOSAVADNÍ VÝZKUMY

Při rešerši provedených výzkumů, které se týkají sourozenecké tematiky jsem narazila na mnoho různých zaměření jak z prostředí sociologického, tak z prostředí psychologického. Jako příklad uvedu několik z nich: zaměření na rozdílnou péči a zacházení rodičů se sourozenci (Kowal a Kramer, 1997; McHale a Pawletko, 1992), zaměření na sourozeneckou solidaritu (Allan, 1977; Voorpostel, Blieszner, 2008), zaměření na negativní vliv počtu sourozenců na vzdělání (Blake, 1989), zaměření na sourozence se zdravotním postižením (Connors, 2003; Klein, 1993; Burke, 2004), zaměření na vztahy sourozenců v rozvedených rodinách (Balsam, 2007).

Vyjmenovat zde všechny oblasti zájmu by bylo opravdu rozsáhlé. Vybrala jsem tedy pro hlubší rozpracování tři nejčastější. První oblastí je zaměření na sourozenecké konstelace (Sulloway, 2002, Leman, 2012, Ernstová a Angst, 1983), druhou je zaměření na faktory ovlivňující vzájemné vztahy v rodině (Volkom, Machiz a Reich, 2011, Kidwell, 1981) a třetí oblastí je zaměření na to, jak nás sourozenci v životě mohou ovlivnit (Brody, 2004). Nakonec ještě představím některé z výzkumů českých (Hirschová a Kreidl, 2011), a to zejména proto, že se s touto tematikou vyskytují pouze ojediněle. chci tím tedy poukázat na nedostatečné probádání této oblasti v českém prostředí.

4.1 Zaměření na sourozenecké konstelace

První nejčastěji zkoumanou oblastí jsou tedy sourozenecké konstelace (Herrera et al., 2003; Blanchard, 2004; Healey a Ellis, 2007). Tyto konstelace neboli pořadí narození mohou dle zjištění negativně či pozitivně ovlivňovat nejen osobnost a povahu jedince, ale také jeho výběr zaměstnání či výchovu vlastních dětí.

Příkladným zastáncem těchto zjištění je Frank Sulloway, který sám provedl na toto téma hned několik výzkumů. Své závěry o vlivu sourozeneckých konstelací publikoval ve své nejznámější knize *Born to Rebel*. Díky kritice, které se mu dostalo od okolí, se rozhodl analyzovat jiné studie, které se také zaměřovaly na vliv pořadí narození a snažil se dokázat pravdivost svých tvrzení skrze skórovací metodu. Výsledky ukázaly, že z 230 hodnotitelných výsledků, pocházejících ze 122 různých publikací a 126 samostatných studií pouze dva zcela odporovaly jeho závěrům, 17 odporovalo částečně, 112 bylo neutrálních, 42 potvrzovalo jeho závěry jen z části a 57 se zcela shodovala (Sulloway, 2002).

Dalším autorem, který souhlasí s vlivem pořadí narození, je Kevin Leman. Ten se ve své knize odvolává na provedený psychologický výzkum, který se zabýval sourozenci a jejich motivací k úspěchu. Bylo prokázáno, že prvorození jsou mnohem více motivováni a dosahují vyšších úspěchů než jejich mladší sourozenci. Dokazuje to i počet prvorozených v náročných povoláních nejen ve vědě a medicíně, ale také v ekonomické či politické sféře. Oproti tomu benjamínci jsou nejčastěji vidět v zaměstnáních, kde se mohou předvádět a nacházejí se v interakci s velkým množstvím lidí. Příkladem takových povolání může být třeba televizní či rozhlasový hlasatel či odborný prodejce (Leman, 2012: 15-16).

Ke kritikům těchto závěrů týkajících se pořadí narození patří psychiatři C. Ernstová a J. Angst. Jejich studie (1983) je výsledkem rozsáhlé analýzy, kterou provedli v letech 1943-1980. Jejich závěry byly takové, že pořadí narození může mít na jedince pouze nepatrný vliv. Za faktory, které jedince mohou spíše ovlivňovat, považují například sociální vrstvu či velikost rodiny. Studie potvrzující vliv sourozeneckých konstelací považují tito výzkumníci za nedokonale či špatně provedené.

4.2 Zaměření na vztahy v rodině

Dalším oblíbenou oblastí výzkumů je zaměření na faktory, ovlivňující vzájemné vztahy mezi sourozenci a vzájemné vztahy s rodiči (Stocker, Dunn a Plomie, 1990; Buhrmester, 1992; Tucker, Barber a Eccles, 1997; White, 2001).

Jedním z těchto výzkumů je také studie Volkom, Machiz a Reich (2011), které zjišťovaly, jak na vzájemný vztah mezi sourozenci působí gender, rodinný stav rodičů, pořadí narození, věkový rozdíl mezi sourozenci a to, zda sourozenci vyrostli ve stejné domácnosti. Tento výzkum zde zmiňuji proto, že gender a věk sourozenců jsou proměnné, se kterými ve svém výzkumu pracuji také a může mi tedy sloužit pro porovnání výsledků.

Výzkum byl prováděn ve Spojených státech Amerických a zúčastnilo se ho 126 vysokoškolských studentů různých národností. Výsledky ukázaly, že ženy, mají častěji lepší vztahy se svými sourozenci a dokonce si ho dokáží představit jako svého přítele, pokud by však nebyli v příbuzenském vztahu. Dalším faktorem, který se ukázal jako důležitý, byl rodinný stav rodičů. Pokud měli dotazovaní rozvedené rodiče, častěji se se svými problémy obraceli ke svým sourozencům, což upevňovalo jejich vztah. Bez významných zjištění zůstaly ve výzkumu faktory soužití ve společné domácnosti a také věkový rozdíl mezi sourozenci (Volkom, Machiz, Reich, 2011).

Kromě vzájemného vztahu sourozenců je také velmi důležité sledovat vztah mezi rodiči a dětmi. Zajímavým výzkumem z této oblasti byl výzkum Kidwella, který se zaměřil na faktory ovlivňující vztah rodiče a dítěte. Zkoumanými faktory byly: vliv počtu sourozenců, věkový rozdíl mezi sourozenci, pohlaví a pořadí narození. Ve výsledcích se ukázalo, že s počtem sourozenců se zvyšuje rodičovská tendence k trestání dítěte

a zároveň se snižuje uvážlivost a podpora se strany rodičů. Důležitou proměnnou, kterou výzkumníci sledovali, se stal věkový rozdíl mezi sourozenci. Čím byl věkový rozestup mezi sourozenci vyšší, tím byla tendence k trestání nižší a uvážlivost rodičů a podpora dětí se zvyšovala. Vztah mezi dětmi a rodiči byl v tomto případě výrazně lepší a to z důvodu lepší psychiky rodičů a díky většímu množství energie, kterým rodiče disponovali. Dalším důležitým zjištěním bylo, že rodičovské trestání je také závislé na genderu obou sourozenců. Pokud byla sourozenecká dvojice tvořena mužem a ženou, pociťovali muži, že jsou více trestáni než jejich sestry (Kidwell, 1981).

Můžeme tedy říci, že výchova dětí se odráží od genderové role, kterou jedinci v rodině vykonávají. Důležitý je také věkový rozdíl mezi sourozenci, který má vliv na předávání rodinných kapitálů. Čím je věkový rozdíl mezi sourozenci vyšší, tím je vztah rodičů a dětí lepší. Díky dostatku energie, kterou rodiče mohou dítěti věnovat, může docházet také ve větší míře k předávání kapitálů.

4.3 Zaměření na vliv sourozenců

Třetí nejčastější oblast výzkumů se zabývá tím, co všechno v životě jedinců mohou ovlivnit jejich sourozenci.

Brody (2004) publikovala svoji studii na základě sebraných dat z již provedených výzkumů. Jejím cílem bylo odhalit, jak sourozenecké vztahy ovlivňují dětský vývoj. Její zjištění ukazují, že sourozenecké vztahy mohou působit na harmonii či disharmonii v rodině, která je pro vývoj velmi důležitá. Dále ovlivňují kognitivní, sociální a emoční vývoj dítěte. Mladší sourozenci se učí od svých starších bratrů a sester, jak rozumět svým pocitům a jak ovládnout vztek či vyřešit konflikt. Třetím způsobem, jakým je vývoj skrze sourozence ovlivněn, je odlišná rodičovská péče. Tento vliv

může být velmi výrazný a díky pocitu méněcennosti může způsobit problémové chování jedince.

Tento výzkum mne zaujal tím, že ukazuje, že role mladších a starších sourozenců jsou provázány. Mladší sourozenci se vlastně svým způsobem učí svou roli a očekávané chování díky interakcím se sourozencem starším. Dále výzkum ukazuje, že pocit méněcennosti může působit problémové chování, což je zajímavým zjištěním, se kterým budu později ještě pracovat v praktické části své práce.

4.4 České výzkumy

Co se týče českých výzkumů zabývajících se oblastí sourozenectví, jejich počet je opravdu minimální. Určitě je k zamyšlení, proč právě sourozenci jsou v českém prostředí ve výzkumech opomíjeni, když výzkumy rodiny a rodinných vztahů jsou pro sociology v podstatě základem a můžeme jich najít poměrně velké množství. Uvedu nyní alespoň jeden z českých výzkumů zabývajících se přímo sourozeneckou tematikou.

Hirschová a Kreidl (2012) si ve svém výzkumu kladli za cíl ukázat, jaký je vliv velikosti rodiny (v závislosti na počtu sourozenců) na přírodovědné, čtenářské a matematické znalosti a dovednosti patnáctiletých a šestnáctiletých dětí. V úvahu brali výzkumníci také další faktory jako rodičovské konstelace či socioekonomický status rodiny. Za hlavní zjištění výzkumu považují výzkumníci to, že počet sourozenců má negativní vliv na matematickou, čtenářskou i přírodovědnou gramotnost, ale tento vliv se projevuje spíše nepřímo skrze strukturu rodiny a vzdělání rodičů. Jako významný se ve výzkumu ukázal vliv struktury rodiny, kdy děti žijící s nevlastním rodičem vykazovaly horší výsledky než děti žijící v rodině úplné. Jako další důležitý výsledek se ukázal vliv dosaženého vzdělání rodičů. Čím vyšší bylo vzdělání rodičů, tím lepší byly výsledky jejich potomka.

Pokud bychom se nezaměřovali konkrétně na role sourozenců, ale na rodinné role obecně, našli bychom zejména výzkumy týkající se rodičů (výzkumy týkající se sourozeneckých rolí jsem při své rešerši literatury neobjevila, ale nevylučuji to, že žádné neexistují), tyto výzkumy se zabývají tím, jak se v moderní době změnila role ženy jako matky pečovatelky a role muže jako otce živitele. Příkladem takových výzkumů je například výzkum Maříkové (2009) *Pečující otcové: Příběhy plné odlišností*, výzkum Haškové (2005) *Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu* nebo výzkum Křížkové, Maříkové, Haškové a Bierzové (2006) s názvem: *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*.

Nyní shrnu nejdůležitější zjištění z výzkumů, které jsem zde uvedla. Každý narozený jedinec v rodině se stává součástí sourozeneckých konstelací na základě pořadí, ve kterém se narodí. Jak výzkumy ukázaly, tyto sourozenecké konstelace ovlivňují osobnosti jedinců, ale také školní úspěšnost a gramotnost, kterou jedinci disponují. Mít sourozence tedy znamená, být ve svém životě pozitivně i negativně ovlivněn. Kromě úspěchů a gramotnosti mají sourozenci vliv také na vývoj, harmonii v rodině a dostávanou rodičovskou péči. Vztahy mezi sourozenci a mezi rodiči a dětmi jsou závislé na genderu jedinců, přičemž ženy spolu dokáží vycházet lépe.

5 METODOLOGICKÁ ČÁST

Pro svou práci jsem zvolila použití kvalitativní metodologie. Pro nahlédnutí do vnitřní struktury rodin a ke zjištění, jaké jsou role mladších sourozenců, je tato volba jediná možná. Pouze kvalitativní výzkum může v této oblasti přinést data, která budou sloužit pro hlubší proniknutí do tématu.

5.1 Výzkumný vzorek

Výzkumu se zúčastnilo celkem pět komunikačních partnerů a partnerek. Jejich výběr byl uskutečněn na základě rozdělení do tří skupin podle genderu. Do první skupiny byly zařazeny dvě dívky se starší sestrou, do druhé skupiny byly zařazeni dva chlapci se starším bratrem a do třetí skupiny byla zařazena jedna dívka se starším bratrem. Tento vzorek byl vybrán záměrně pro zjištění, jak gender jedinců může vstupovat do rodinných rolí.

Kromě genderu byl dalším faktorem pro výběr věk komunikačních partnerů, který se pohyboval od 15ti do 18ti let. Tato věková hranice byla zvolena na základě mého předpokladu, že právě v tomto věku se jedinci rozmýšlí o jejich dalším postupu na střední či vysoké školy a mohlo by být zajímavým zjištěním, jak jejich školní úspěšnost a gramotnost působí na jejich budoucí ambice a jakou roli v tom hrají jejich role mladších sourozenců. Kromě věku komunikačních partnerů bylo sledováno také věkové rozpětí mezi sourozenci, kde maximální rozpětí bylo určeno na pět let z důvodu množství interakcí, které spolu sourozenci mají.

5.2 Metoda sběru dat

Jako metodu sběru dat jsem si vybrala narativní rozhovory, které se mi zdály dle jejich charakteristik pro zkoumané téma nejvhodnější. Narativní rozhovory se využívají nejčastěji pro vyprávění o životních událostech, které jsou popisovány jako sled proměn. Tyto proměny ukazují v celku „kariéru“ či „životní dráhu“ jedince ve společnosti. Díky provedeným narativním studiím můžeme lépe pochopit to, co se nám zdá jako nelogické, asociální či deviantní. Jako příklad zde můžeme uvést transexuály, bezdomovce, nemocné a postižené, imigranty nebo delikventní jedince (Hájek; Havlík; Nekvapil: 2012).

Po vstupu do terénu se ukázalo, že narativní rozhovory nejvhodnější metodou nebyly a proto jsem byla nucena metodu změnit. Komunikační partneři ve většině případů nebyli schopni sami vyprávět, což myslím bylo způsobeno příliš široce definovaným tématem, stydlivostí a částečnou nervozitou. Jako nejvhodnější metoda se tedy nakonec ukázaly rozhovory pomocí návodu, kdy komunikačním partnerům bylo lépe srozumitelné, na co mají odpovídat a o čem mají mluvit a čím mi mohou být přínosní.

Rozhovor pomocí návodu je založen na předem připraveném sledu otázek a témat, které chceme v rozhovoru zjistit. Tazateli je zachována volnost přizpůsobit si formulaci otázek podle situace a také co nejvýhodněji využít čas. Dotazovaný je sice směřován určitým směrem podle zájmu tazatele, zároveň je mu však ponechán prostor pro jeho vlastní perspektivy a zkušenosti. Návod na rozhovor jsem vytvářela na základě tohoto schématu:

Nejprve si tazatel zvolí obecné téma a vytvoří si seznam vedlejších témat a otázek, které se k výzkumu mohou vztahovat. Poté si témata uspořádá podle důležitosti ve vhodném pořadí – citlivá témata je vhodné umístit až na konec rozhovoru. Následuje promyšlení formy otázek k tématům a zvolení vhodného pořadí. Nakonec se tazatel zamýšlí nad vhodnými prohlubujícími otázkami (Hendl: 174-175).

Všichni moji komunikační partneři byli s výzkumem předem seznámeni pomocí zasláního dokumentu, který měli čas si prostudovat a ptát se na případné nejasnosti. Samozřejmostí byla slíbená anonymita a možnost od rozhovorů kdykoliv odstoupit. Zároveň měli komunikační partneři k dispozici kontakt na mě po celou dobu výzkumu pro případné dotazy či informace.

Rozhovory s komunikačními partnery probíhaly opakovaně na třech sezeních pro získání větší důvěry. Všechny rozhovory jsem si po souhlasu komunikačních partnerů nahrávala na diktafon až na jeden případ, kdy byla znát mnohem více uvolněná atmosféra bez jeho použití. Rozhovory trvaly různě dlouho dobu od 30ti do 90 minut, podle potřeb a přání komunikačních partnerů.

Největším problémem, se kterým jsem se při výzkumu setkala, byl omezený volný čas komunikačních partnerů, což určitě souviselo i s tím, že všichni moji komunikační partneři pocházeli z malých měst a vesnic. Tato skutečnost byla výsledkem mého původního záměru, kdy jedním z kritérií pro výběr byla lokalita jejich bydliště. Chtěla jsem ukázat, že sourozenci z malých měst a vesnic jsou svými sourozenci nejvíce ovlivněni skrze úzké vazby s jejich okolím. Jako příklad mě zajímalo, jak bude mladší sourozenec ovlivněn nálepkou svého staršího sourozence a jak s touto nálepkou zachází lidé z jeho sousedství a blízkého okolí. Nikdo z komunikačních partnerů nechtěl, abych za nimi přijela do místa jejich bydliště, takže jsme se scházeli v centru Plzně. Vzhledem k jejich dojíždění a volnočasovým aktivitám nebylo snadné najít vhodný termín naší schůzky. Připouštím, že je možné, že se komunikační partneři takto chovali, protože si chtěli uchránit svoji anonymitu. Při sebereflexi jsem však zhodnotila, že jsem pro získání důvěry udělala vše potřebné. S komunikačními partnery jsem byla v neustálém kontaktu přes sociální sítě i přes telefon, jejich jména jsem v zápisech anonymizovala. Sama jsem odhalila některé věci ze svého soukromí a pokud nechtěli, abych nějaké výpovědi zveřejnila, vždy jsem respektovala jejich přání.

5.3 Metoda analýzy dat

Pro analyzování sebraných dat jsem zvolila tematickou analýzu, která napomáhá odhalit hlavní témata v rozhovorech a určuje základní vztahy mezi nimi (Hendl, 2005: 381)

Po každém setkání s komunikačními partnery jsem doma provedla opakovaný poslech rozhovoru a psala si přitom na papír analytická mema, která jsem pak při analýze dále použila. Poslechy rozhovorů jsem prováděla v co nejbližší době po setkání, abych měla stále v paměti kontext a podmínky, za jakých se rozhovor odehrál. K tomu mi napomáhal také contact summary sheet, který jsem si vyplnila vždy ještě na místě, kde rozhovor probíhal a do kterého jsem zaznamenávala vše, co se mi zdálo pro výzkum důležité. K některým tématům jsem se pak na základě zaznamenaných mem a poznámek z contact summary sheets vracela v následných rozhovorech s komunikačními partnery.

Po sesbírání všech rozhovorů ze všech sezení jsem provedla doslovné přepisy rozhovorů. Následovalo opakované čtení a zapisování si dalších poznámek přímo do textu, které mě při čtení napadaly. Témata, která se mi jevila jako nejdůležitější jsem si následně okódovala a označila barvami přímo v textech. Barevně odlišené pasáže jsem si pak vypsala na oddělené papíry a hledala další vztahy a souvislosti. K tomu mi byly nápomocné kognitivní mapy, které jsem si kreslila a ve kterých jsem propojovala jednotlivé kódy a vytvářela z nich sítě.

5.4 Etické aspekty výzkumu

Základními pravidly, kterými jsem se při výzkumu řídila byl etický kodex. Při setkání s mými komunikačními partnery jsem se snažila o vytvoření přátelského prostředí, ve kterém se budou cítit příjemně. Při rozhovorech jsem komunikačním partnerům pečlivě naslouchala

a nepřerušovala je svými názory a zkušenostmi. Samozřejmě však pro mne bylo, pokud se na něco zeptali, odpovědět jim a odhalit tak něco z mého soukromí.

Jak už jsem výše uvedla, všichni komunikační partneři byli s výzkumem předem seznámeni a mohli si tak rozmyslet svojí účast a zeptat se na doplňující informace. Rozhovory jsem si nahrávala na diktafon s informovaným souhlasem komunikačních partnerů a se zárukou jejich anonymity. Přepisy rozhovorů jsou k dispozici pouze mě a konkrétním komunikačním partnerům. Ve své práci uvádím pouze útržky z našich rozhovorů.

Po celou dobu výzkumu i nyní mají na mě komunikační partneři kontakt a mohou se na mě kdykoliv obrátit. Po dokončení bakalářské práce jim bude k nahlédnutí zaslána v elektronické verzi.

6 ANALYTICKÁ ČÁST

V následující části představím výsledky svého výzkumu, které by měli přiblížit roli mladšího sourozence a umožnit hlubší vhled do očekávání a norem, které se k této roli pojí.

Z mého výzkumu vyplynulo, že v rodinách se dvěma či více dětmi je benjamínkovi připsán status nejmladšího člena skupiny s nejnižší hierarchickou pozicí na základě jeho věku. O tom hovoří také Linton (1945). Roli mladšího sourozence se následně učí a to zejména pozorováním svého staršího sourozence, reakcemi rodičů, učitelů a jeho vrstevníků. To znamená, procesem socializace a přijímáním sociálních rolí, o kterém hovoří Mead (1932). V prostředí (rodině), kde roli bude jedinec vykonávat je od něj očekáváno určité chování a dodržování stanovených pravidel. Je pravděpodobné, že stejně jako se objevuje role mladšího sourozence, existuje také role staršího sourozence s odlišnými očekáváními a pravidly.

6.1 Očekávání od role mladšího sourozence

Za nejdůležitější považuji zmínit některá očekávání od role mladšího sourozence, která se mi ve výzkumu opakovala.

První očekávání: mladší sourozenec dosáhne stejného školního či kariérního úspěchu jako jeho bratr či sestra. Ema (17let, starší bratr i sestra) uvedla: „(...)ona se dobře učila, má vysokou školu, takže mě tak berou i moji rodiče.... že když jí může mít ona, tak proč bych já nemohla.“

K tomuto očekávání bych ráda dodala, že je velmi obtížné ho naplnit, či překonat. Dokazuje to například sociologický výzkum Hirschové a Kreidla (2012), kteří se zabývali tím, jak může počet sourozenců ovlivnit gramotnost mladších dětí. Z výsledků vyplynulo, že: „počet sourozenců má u českých patnáctiletých žáků významný negativní vliv na testové výsledky. Tento vliv lze identifikovat u matematické, čtenářské i přírodovědné gramotnosti. (...) Negativní efekt počtu sourozenců existuje ve všech typech rodin i na všech stupních vzdělanostní kvalifikace rodičů“ (Hirschová; Kreidl, 2012: 727-729).

Mladší sourozenci mohou být frustrováni tlakem svého okolí a pocitem bezmoci při snaze dosáhnout výsledků, které se od nich očekávají. Podporuje to i následující výpověď, která se týkala toho, jestli se komunikační partnerka setkává doma s tím, že ji rodiče dávají za vzor její sestru. Já: „Jak jsi se cítila, když ti rodiče říkali, že sestra je chytřejší a že by ses měla víc učit, abys byla stejně dobrá?“ (pro upřesnění, tuto informaci komunikační partnerce nepodsunuji, ale sama ji uvedla v rámci předchozích výpovědí) Ema (17let, starší bratr i sestra): „Kolikrát jsem to i obřečela. (...) A potom sem z toho byla vždycky špatná, i když sem věděla, že to tak mamka nemyslela, ale zamrzelo mi to, třeba mi to řekla i před bráchou kolikrát, tak mě mrzelo, že třeba i on si bude myslet, že je ségra lepší.“

Na základě toho můžeme tedy říci, že rodiče vnímají staršího sourozence jako vzor či kritérium úspěchu, kterým hodnotí svého mladšího potomka.

Aby se jedinci necítili frustrováni, využívají svou obranou strategii. Najdou si činnost, ve které budou oni sami vynikat a ve které nebudou srovnáváni se svým sourozencem: příkladem je sport, umění, kreativní činnosti, pomoc druhým, péče o vzhled a jiné (Leman, 2011: 89-91).

Ema (17let, starší bratr i sestra): uvedla, že sice se sestrou navštěvovaly stejnou střední školu, ale každá z nich si vybrala jiný obor: *„ona taky chodila na stejnou střední školu jako já akorát oborově se lišíme, protože ona chodí vlastně na humanitní obor, ten je zaměřenej na jazyky a já vlastně na ten druhý zaměřenej na tělesnou výchovu.“* Dále jsem se Emy ptala, proč si vybrala jiné zaměření než má její sestra: *„Tak já si myslím, že v tom sportovním smyslu si mě na tej základce budou pamatovat víc než ségru, jí ty sporty moc nešly a já sem vždycky chodila do sportovní třídy, šlo mi běhání, skákání do písku a tak dále, tak v tom sem docela vynikala.“*

Druhé očekávání: starší sourozenec bude na základě vykonávání své role pro mladšího vzorem a ten se bude vydávat podobným nebo stejným směrem jako on. Mám zde na mysli chování, některé vlastnosti jako pořádnost či upravenost, zájmové aktivity, výběr školy, výběr zaměstnání a podobně. Všichni z mých komunikačních partnerů uvedli, že starší sourozenec je jim dáván za vzor a svým způsobem ho jako vzor berou. Jsou pro ně však spíše vzorem, jací být nechtějí. Všichni se shodují na tom, že jim vadí, když jsou porovnáváni s jejich staršími bratry a sestrami. Nikdo z nich se jim nechtěl vyrovnat. Chtějí být jiní či lepší než jejich sourozenci, chtějí vyniknout tím jací jsou oni sami. Nikol (18let, starší sestra): *„Chci být sama sebou.“* nebo Gregor (17let, starší bratr): *„chci se obracet sám na sebe když mám problém.“*

To, že chtějí být mladší sourozenci jiní, je způsobeno právě neustálým připomínáním vzoru staršího sourozence. Nemožné dosažení stejného úspěchu vede mladší sourozence k tomu, že si hledají jiné oblasti, ve kterých mohou úspěchů dosáhnout. Hovoří o tom také Leman (2011), který toto chování nazývá jako přijmutí jiného hodnotového systému než rodinného.

To, že chtějí být mladší sourozenci lepší než jejich bratři a sestry způsobuje jejich pocit méněcennosti. Díky svému nižšímu statusu musí mladší sourozenci neustále soutěžit s bratry a sestrami o pozornost. Hledají oblasti, ve kterých budou vynikat lépe než jejich sourozenci, a tím získají více pozornosti. Být lepší znamená tedy dosáhnout větší míry pozornosti v porovnání s jejich sourozenci a tím zároveň překonat starší sourozence jako jejich vzory.

Třetí očekávání: mladší sourozenec má menší moc a nižší hierarchické postavení v rodině než jeho bratr či sestra. Toto očekávání je především spojeno s tím, že mladší musí poslouchat svého bratra či sestru. Jak se však ukázalo v jednom z případů v mém výzkumu, starší sourozenci své moci mohou zneužívat a její používání někdy hraničí až se šikanou a ponižováním. Gregor (17let, starší bratr) uvedl: „(...) *já jsem za ním pořád chodil, protože jsem ze začátku neměl ve škole žádné kamarády a on na mě pak posílal svoje kamarády a místo aby mi pomohl, když mě rvali na automaty, tak tam stál a posmíval se mi.*“ Valerie (16let, starší bratr) také uvedla negativní zkušenost: „*dost často se stávalo, že jsem třeba přinesla špatnou známku a nechtěla sem to hned říct rodičům. Bráchovi jsem se svěřila a on to pak použil proti mě. Musela jsem třeba za něj uklidit, aby to ně mě nepráskl.*“ Podobně se projevuje omezená moc a nižší hierarchická pozice v rodině i při řešení problémů, kdy se stává mladší sourozenec tím méně rozumným. Příkladem je zde klasická věta: „*Ty jsi ještě malá/ý, ty tomu nemůžeš rozumět.*“ Nikol (18let, starší sestra) mi řekla: „*jakmile jsme*

se v pokojíčku hádaly nebo sme se třeba o něco praly, tak mi nikdy rodiče nevěřili, vždycky jsem byla já ta, která si určitě začala.“

6.2 Pozitivní a negativní důsledky role

Na základě přijmutí role mladšího sourozence a snahy naplnit očekávání, která se s rolí pojí, identifikují mladší sourozenci jisté výhody a nevýhody, se kterými se setkávají a které je také ovlivňují, při výkonu dalších sociálních rolí

Mezi nevýhody komunikační partneři zařadili například špatné začleňování mezi vrstevníky a to zejména ve školním prostředí či při zájmových aktivitách. Příčinu tohoto problému vidí jedinci v tom, že byli ve svém dětství až příliš fixováni na svého staršího sourozence a neměli zapotřebí vyhledávat jiné sociální interakce a navazovat nové kontakty. Na otázku: *„Myslíš si, že sourozenci mohou ovlivnit to, jak člověk zapadne do kolektivu?“* Gregor (17let, starší bratr) odpověděl: *„Ten mladší sourozenec je vždycky od těch vrstevníků jakoby oddálenější, jako že se k nim moc nepřiblíží. Odstraní se od toho kolektivu a zaměřuje se víc na toho bratra a ty jeho kamarády.“*

Tento problém se pak ještě dále pojí s nevýhodou rychlejšího dospívání jedinců. Komunikační partneři uvedli, že si často se svými vrstevníky nerozumí. Případají jim příliš dětinští a to ve svém chování a názorech. Jako strategii tedy volí navazování sociálních vazeb spíše se staršími jedinci, často ve stejném věku jako je jejich starší sourozenec. To je pravděpodobně výsledkem rychlejší socializace jedince do společnosti, která je způsobena tím, že mladší sourozenci interagují ve větší míře se svými staršími sourozenci, než se svými vrstevníky. Toto mé tvrzení podporují například následující úryvky rozhovorů: Já: *„Myslíš si, že díky tomu, že máš starší sourozence si dřív dospěla?“* Ema (17let, starší bratr i sestra): *„To si myslím že určitě jo a spousta lidí mi to i říká“.*

Já: „A dokážeš nějak přiblížit v čem?“ Ema (17let, starší bratr i sestra): „Vzhledově, chováním i názoroma na budoucnost třeba... a ...svůj život vlastně celkově. Třeba už teďka od šestnácti let sem poznala kluka a je to tak vážný jako, že s ním chci bejt, vzít si ho... takovejhle názor spousta holek nemá třeba.“ Já: „Máš hodně kamarádů a kamarádek mezi svými vrstevníky?“ Ema (17let, starší bratr i sestra): „Právě že docela často chodím i s těma kamarádama těch sourozenců a s přítelovo, já sem mezi nima nejmladší ale stejně si s nima rozumím a i víc než s těma stejně starýma.“

Komunikační partneři uváděli rychlejší dospívání jako nevýhodu z toho důvodu, že si dětství tolik neužili. Nikol (18let, starší sestra): „Moc jsem si toho v dětství neužila. Místo abych si ještě hrála s panenkami, učila jsem se venku, jak se hraje vybíjená. Často mě sestra tahala sebou ven a já si hrála s jejíma kamarádkama. V podstatě jsem neměla ani možnost se seznámit s někým v mém věku.“

Poslední uváděnou nevýhodou je nedostatek prostoru pro rozvoj jedince. Komunikační partneři uváděli, že se cítili v podstatě pod neustálou kontrolou. Často se neodvážili některé věci vyzkoušet nebo se báli jednat jinak, než bylo od nich očekáváno. Měli pocit, že starší sourozenci jsou ve spojení s rodiči, kteří se od nich vše dozví a jedinci budou dodatečně potrestáni. Hans (16let, starší bratr) řekl: „Na střední už líp zapadám když tam není brácha, mam tam větší svobodu bych řekl. Jako že tam na mě nikdo nedohlíží (...) na základce se prostě brácha všechno dozvěděl a hned to vyhlásil mámě.“ Jako příklad můžeme uvést strach z vyzkoušení si cigarety, či ze zamlčení špatné známky rodičům. Přitom prožitá zkušenost ať už negativní či pozitivní je jedním z nejvýznamnějších faktorů pro vývoj jedince a pochopení principů ve společnosti.

Díky dvojité kontrole ze strany rodičů a starších sourozenců se u mladších dětí můžeme často setkat s tím, že z nich stávají „rebelové“.

Pojem rebelie použil ve své knize Robert K. Merton, který s ním pracuje jako se způsobem individuální adaptace na sociální strukturu. Rebelii popisuje jako snahu o nastolení nových norem a hodnot (Merton, 2000: 170-171).

Ve své práci pojem rebelie chápu tedy jako snahu mladších sourozenců změnit některé z hodnot a norem, nastavených jejich sociální skupinou neboli rodinou. Gregor uvedl velmi zajímavou výpověď: *„průsery dělám proto, abych ukázal rodičům, že se o mě brácha nestará. Snažím se před ním nevypadat slušně. Mám ho rád a chci aby ukázal, že se umí chovat jako starší bratr, aby se prostě o mě začal drobet starat, třeba tím, že se za mě občas postaví.“* K této výpovědi bych ještě uvedla, že Gregorovo problémy spočívají hlavně ve rvačkách, špatném prospěchu, pití hodně alkoholu a kouření, které se u nich v rodině u dětí netoleruje. Můžeme tedy říci, že se mladší sourozenci snaží především změnit své postavení v rodině tím, že na sebe skrze své chování poutají více pozornosti rodičů. Chtějí poukázat na nedostatky svých starších sourozenců. a zároveň chtějí získat jejich obdiv a uznání. Nechtějí být podle norem rodičů ti druzí (další), chtějí být rovnocenní svým starším sourozencům. Chtějí mít stejné možnosti, dostatečný prostor pro rozvoj a samostatné rozhodování – nechtějí být pod dozorem starších sourozenců. Dále bojují o stejnou míru pozornosti, obdivu i ocenění. Na otázku: *„Pochválí tě rodiče, když přineseš z něčeho lepší známky než má brácha?“* Gregor (17let, starší bratr) odpověděl: *„Ne, většinou ne. Oni řeknou jen - jo v tomhle roce si byl lepší než brácha, ale stejně se musíš snažit víc.“* Nikol (18let, starší sestra) mi také odpověděla negativně: *„moc mě za školní úspěchy nechválí, ségra byla docela šprtka a oni berou dobré známky jako samozřejmost, takže spíš mě pokárají když přinesu*

špatnou známku ale při dobrých známkách se nic neděje. Spíš výjimečně třeba při vysvědčení. Občas mi vadí, že už je nemám čím překvapit.“

Nejčastějším analyzovaným obdobím pro začínající rebelii jedinců byl okamžik, kdy jejich starší sourozenec odešel na jinou školu nebo se odstěhoval. To mohlo být způsobeno zejména větším pocitem volnosti u jedinců a zároveň novou příležitostí projevit se a tím i možností, některé věci změnit.

Mezi výhody, které se pojí s výkonem role mladšího sourozence přiřazují komunikační partneři zejména předávání zkušeností a podporu ze strany staršího bratra či sestry. Ema (17, let starší bratr i sestra) uvedla: *„často jsem snáz pochopila i to, co se ostatním ve třídě muselo zdlouhavě vysvětlovat. Já už jsem to třeba dávno znala nebo uměla.“*

Toto tvrzení je také zajímavé tím, že podle literatury by děti se starším sourozencem měli dosahovat menších školních úspěchů (Blake, 1989; Hirschová, Kreidl, 2012). Čím je tedy způsobeno to, že děti se starším sourozencem mají stejné, možná i lepší znalosti než jejich vrstevníci, ale zároveň dosahují nižších úspěchů? Adler (1994) říká, že nejmladší děti v rodině jsou až příliš zvyklé na to, že jsou vedeni svými rodiči nebo staršími sourozenci. Jsou tedy sice připraveni pro život, ale na veřejnosti, kde mají vystupovat sami za sebe a nikdo za nimi nestojí jako opora, jsou sami sebou příliš nejistí.

Možným vysvětlením může být dle mého názoru také to, že nad jedinci zvítězí pocit méněcennosti a oni se přestanou snažit dosáhnout dobrých výsledků. Zkrátka se smíří se svojí druhotnou pozicí. Konkrétně se o tomto pocitu nikdo z mých komunikačních partnerů nezmínil, ale pocit smíření se svou pozicí jsem měla u mé komunikační partnerky Emy. Moje pocity podpořila zejména tato její výpověď: *„Mamka ví, že já sem jiná a sestra je jiná a nesnaží se nás házet do jednoho pytle vždycky*

věděla že já třeba budu taková že to budu víc flákat protože mam i víc zájmů než měla ona dřív... na tej základní škole. Ona dycky věděla že já budu mít holt ty horší známky, už to tak brala i teďko to tak bere. Prostě taková sem no (zasmála se).“ Kromě toho může hrát roli také rebelie či hledání vlastní cesty mladších sourozenců, která není utvářena skrze dobré školní výsledky, ale například skrze dobré sportovní výkony – viz. výpověď komunikační partnerky Emy uvedená výše.

Mezi výhody komunikační partneri ještě uváděli snazší vyjednávání s rodiči, kteří jsou k mladším potomkům mnohdy více tolerantní a důvěřiví než bývali k jejich sestrám a bratrům.

6.3 Gender a sourozenecká role

Poslední téma, které se při analýze ukázalo jako významné a které nyní zmíním, byl gender mezi sourozenci. Jak můžeme vidět z každodenních interakcí mužů a žen ve společnosti, liší se viditelně svými osobnostmi. Muži jsou dle Oakleyové charakterističtí tím, že jsou: *„útočnější a nezávislejší než ženy. Jsou statečnější, otevřenější, extrovertnější, sebevědomější v přesvědčení o vlastní schopnosti ovládat okolí a manipulovat jím.*“ Oproti tomu ženy jsou charakteristické tím, že jsou: *„cítlivější a vnímavější ve vztazích k druhým. Na těchto vztazích jsou více závislé, jsou introvertní, orientované na domov a emočně labilní“* (Oakleyová, 2000: 15-21). V závislosti na tom, co Oakleyová o mužích a ženách uvádí můžeme říci, že muži a ženy jsou svými vlastnostmi charakterističtí a jejich charakteristiky jsou všeobecně známé. Nicméně jejich charakteristiky jsou vytvářeny skrze genderové stereotypy, které používá dané společenství a jsou jim vštěpovány v rámci procesu socializace. Charakteristiky jedinců tedy nejsou přirozenou vlastností muže nebo ženy, ale jsou uměle vytvořeny společností.

Rozhovory s mými komunikačními partnery genderové odlišnosti ukázaly. Vztah mezi muži tedy dvěma bratry je více uzavřený. Příliš spolu nevycházejí a nekomunikují. Problémy řeší hádkami a rvačkami. Pomoc mezi sebou si sice nabídnou, ale jejich hrdost jim nedovolí ji přijmout. Spoléhají se především sami na sebe. Zajímavý pro mne byl příklad, kdy jsem se svého komunikačního partnera ptala, zda by si se svými problémy nechal pomoci od sourozence pokud by místo bratra měl sestru. Gregor (17let, starší bratr): „*Tak to by sem si nechal pomoci. (...) Protože ta mužská povaha je jiná než ta ženská. Brácha prostě by na mě tlačil, ale ženská prostě netlačí.*“ Dále pak z našeho rozhovoru vyplynulo, že pokud by přijal pomoc bratra, znamenalo by to pro něj, že by se cítil méněcenný.

Vztahy mezi ženami tedy sestrami byly odlišné. Sestry si mezi sebou často pomáhají a mají mezi sebou kamarádský vztah. Problémy řeší vzájemnou komunikací. V jednom z případů dokonce komunikační partnerka uvedla, že se se svými problémy radí nejprve se sestrou, která jí podle ní nejlépe rozumí a až poté se svěří svým rodičům. Oproti bratrům se sestry lišily také tím, že spolu tráví pravidelně svůj volný čas a ví o sobě mnohem více informací.

Nakonec musím ještě zmínit vztah, mezi bratrem a sestrou. V mém vzorku byla tato dvojice tvořena starším bratrem a mladší sestrou. Je možné a pravděpodobné, že pokud by dvojici tvořila starší sestra a mladší bratr, výsledky by mohly být odlišné. V mém případě se ukázalo, že tato sourozenecká dvojice je jakýmsi středem mezi bratry a sestrami. Sourozenci mezi sebou komunikují, ale se svými problémy se příliš nesvěřují. Mají o sobě dostatek informací, ale volný čas spolu příliš netráví, jejich zájmy jsou odlišné. V jejich vztahu se nevyskytuje násilí, ale jsou zde časté hádky z důvodu odlišných názorů. I přesto si občasně

nechává mladší sestra od svého bratra pomoci aniž by to v ní zanechávalo pocit méněcennosti.

7 ZÁVĚR

Závěrem mého výzkumu si shrneme nejdůležitější poznatky. Jak se ukázalo, mladší sourozenci nejsou ovlivněni labelem staršího sourozence, nýbrž jsou ovlivněni rodinnými rolemi, do kterých vstupují a se kterými nejčastěji interagují. Role mladšího sourozence se váže na status nejmladšího potomka v rodině a v průběhu svého dětství si ji průběžně osvojují díky procesu socializace. Podobně jako k ostatním rolím, které jsou ve společnosti využívány, i k této roli se váží určitá očekávání a způsoby jednání, které jsou pro danou sociální skupinu normou.

Nejčastější zjištěná očekávání od mladších sourozenců jsou: dosažení stejného školního (životního) úspěchu jako jejich starší bratři a sestry, přijmutí podřadné pozice v rodinné hierarchii a přijmutí staršího sourozence jako vzoru, podle kterého budou jedinci směřovat svůj život.

Pro výkon rodinné role sourozence hraje také důležitou úlohu role genderová. Ta ovlivňuje vztah mezi sourozenci, jejich jednání, a vstupuje do všech vytvářených interakcí. Podle výsledků, nejlepší sourozenecké vztahy mezi sebou mají sestry.

Další zjištění výzkumu, která určitě stojí za povšimnutí jsou, že se mladší sourozenci většinou špatně začleňují mezi své vrstevníky a cítí, že dospívají dříve než ostatní. Tuto skutečnost hodnotí v některých případech jako nevýhodu v tom, že si své dětství dostatečně neužili, ale zároveň také jako výhodu pro snadnější učení se novým věcem.

Své bratry a sestry vnímají jako kontrolu a v jejich blízkosti se cítí být pod kontrolou nejen jejich, ale zároveň i pod zprostředkovanou kontrolou rodičovskou.

Rozvoj osobnosti mladších sourozenců je ovlivněn nedostatkem svobody a volného prostoru díky tomu, že je jim neustále připomínán vzor jejich bratra či sestry ze strany rodičů a blízkého okolí. U jedinců často vzniká silný pocit méněcennosti, který může vést až k rebelii či nesnažení se o dosažení úspěchů.

Pokud bych se vrátila na začátek své práce, tak mým původním cílem bylo zjistit, proč dochází k porovnávání sourozenců v jejich nejbližším okolí. Ačkoliv jsem svůj výzkumný cíl nakonec přetransformovala, dostalo se mi částečně odpovědi i na můj cíl původní. Pokud v rodině dochází k porovnávání sourozenců, měli bychom se nejprve zamyslet nad tím, čeho tím chtějí členové rodiny dosáhnout. Dle mého názoru se v rodině používá porovnávání mladších sourozenců proto, aby jim byl připomenut jejich status a role, a zároveň aby je seznámili s očekáváními, která se s jejich rolí pojí. Nevědomky tak ale dává okolí mladším sourozencům důvod, k nárůstu pocitu méněcennosti, který se pak může vyvinout v nezamýšlené důsledky.

8 SEZNAM LITERATURY

Adler, Alfred (1994): *Psychologie dětí. Děti s výchovnými problémy*. Praha: Práh.

Adler, Alfred (1999): *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora.

Bourdieu, Pierre (1998): *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Ernst, C., & Angst, J. (1983): *Birth order: Its influence on personality*. Berlin: Springer Verlag.

Goffman, Erving (1999): *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.

Hájek, Martin; Havlík, Martin; Nekvapil, Jiří (2012): *Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec*. Sociologický časopis (199-223): 48/2.

Hendl, Jan (2000): *Kvalitativní výzkum: základní metody, teorie a aplikace*. Praha: Portál.

Hirschová, Marta a Kreidl, Martin (2012): *Vliv počtu sourozenců na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost v ČR*. Sociologický časopis (697-735): 48/4.

Kidwell, J. S. (1981): *Number of Siblings, Siblings Spacing, Sex, and Birth Order: Their Effects on Perceived Parent-Adolescent Relationships*. Journal of Marriage and Family (315-332):43/2.

Leman, Kevin (2012): *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál.

Linton, Ralph (1945): *The cultural background of personality*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Lippa, A. Richard (2009): *Pohlaví příroda a výchova*. Praha: Academia.

Maříková, H.; Petrusek, M.; Vodáková A. (1996): *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Merton, K. Robert (2000): *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Možný, Ivo (2002): *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Oakleyová, Ann (2000): *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.

Paetcher, C.F., 2007 cit. podle Slepíčková, Bartošová, 2013. *Genderové role v rodině pohledem dětských aktérů*. Gender - rovné příležitosti (64-78): 14/1.

Prekopová, Jiřina (2009): *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici*. Praha: Portál.

Reich, A. E., Volkom, M. V., & Machiz, C. (2011). Sibling Relationships in the College Years: Do Gender, Birth Order, and Age Spacing Matter? *North American Journal of Psychology*, (35): 13/1.

Renzetti, M. Claire; Curran, J. Daniel (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

Slepičková, Lenka; Kvapilová Bartošová, Michaela (2013): *Genderové role v rodině pohledem dětských aktérů*. Gender - rovné příležitosti (64-78): 14/1.

Sulloway Frank J. (1996): *Born to Rebel*. New York: Random House.

Sulloway, Frank, 1997 cit. podle Jiřina Prekopová, 2009. *Prvorozené dítě, O sourozenecké pozici*. Praha: Portál.

Volkom, V. M.; Machiz, C.; Reich, A. E. (2011): *Sibling relationships in the college years: Do gender, birth order and age spacing matter?*. *North American Journal of Psychology* (35-50):13/1.

Elektronické odkazy:

Bourdieu, P. (1986): *The forms of capital*.

Dostupné na: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>, 30.3.2014.

Brody, G. H. (2004): *Sibling's Direct and Indirect Contributions to Child Development*. Dostupné na: <http://psych.wfu.edu/furr/255/Brody.pdf>, 20.3.2014.

Mead, George Herbert., (1932): *Mind, self and society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Dostupné na: http://www.livrosgratis.com.br/arquivos_livros/bu000001.pdf, 30.3.2014.

Sulloway, Frank, (2002): *Technical report on a vote-counting meta-analysis of the birth-order literature (1940-1999)*. Dostupné na: <http://www.sulloway.org/metaanalysis.html>, 1.2. 2014.

West, C; Zimmerman, D.H. (2008): *Doing gender*. český překlad dostupný na: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080911125531.pdf>, 30.4.2014.

9 RESUMÉ

The goal of this thesis is to analyze sibling role in the family. Specifically, my thesis is focused to demonstrate a role of younger siblings, their expectation and possible consequences of the role. I worked with five participants in age from 15 to 18. I chose them by their gender and their sibling gender. My participants were: two women with older sister, two men with older brother and one woman with older brother. I chose this theme because it is not explored enough. Sibling roles are taught to us from early childhood in the process of socialization. Also, the sibling roles are very important in child development. Moreover the sibling roles interact in our daily life.

10 PŘÍLOHA

Základní struktura témat a otázek pro provedené rozhovory

1. Setkání s komunikačními partnery

Hlavní téma: škola

Vedlejší témata: vzpomínky na první stupeň základní školy, zážitky, sourozenci na stejné škole, prospěch

Otázky:

- 1) Popište mi, jak vypadalo vaše dětství na základní škole?
- 2) Vzpomínáte si na nějaký příjemný/ nepříjemný zážitek?
- 3) Nastali nějaké situace, kdy pro vás byl sourozenec na stejné škole výhodou nebo nevýhodou? Popište mi ji.
- 4) Myslíte si, že je pro vás starší sourozenec přínosem co se týče učení a vzdělávání? Proč si to myslíte?
- 5) Jak byste zhodnotil/a váš celkový školní prospěch?

2. Setkání s komunikačními partnery

Hlavní téma: Přátelé a sousedé

Vedlejší témata: nejlepší přátelé, nejčastější interakce, vztahy s vrstevníky

Otázky:

- 1) Kam nejraději chodíte ve volném čase a s kým?
- 2) Máte nějakého nejlepšího přítele či přítelkyni? Můžete mi ji pár slovy popsat? Odkud se znáte?
- 3) Udržujete vztahy se svými vrstevníky? Například se spolužáky?
- 4) Už jste se někdy vyskytl/a v situaci, kdy jste se cítil/a s přáteli nepříjemně?
- 5) Jaké máte vztahy s lidmi, kteří žijí ve vašem sousedství?

- 6) Setkáváte se často v místě bydliště s pomluvami? Máte s tím nějakou zkušenost?

3. Setkání s komunikačními partnery

Hlavní téma: Rodina

Vedlejší témata: struktura rodiny, vztahy se sourozenci, vztahy s rodiči, vzory v rodině

Otázky:

- 1) Popište mi stručně členy rodiny, se kterými žijete v jedné domácnosti?
- 2) Jakou pracovní pozici vykonávají vaši rodiče?
- 3) Kdo je ve vaší domácnosti hlavou rodiny?
- 4) Kdo je pro vás v rodině největším vzorem a proč?
- 5) Jak vycházíte s jednotlivými členy vaší rodiny?
- 6) Za kým nejprve chodíte s problémy, které se vyskytnou?
- 7) Porovnávají vás rodiče s vaší starší sestrou/bratrem? Vadí vám to? Proč?
- 8) Proč chcete být stejná/ý x (jiná/ý) než tvůj sourozenec?